

ТИПОЛОГІЯ ПРОЦЕСІВ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Розкривається феномен мовної особистості як сполучної ланки між мовою і культурою. Розглядається стан вивчення процесів міжкультурної комунікації як умов дослідження культурних стереотипів.

Ключові слова: *типологія процесів комунікації, мовна особистість, взаємодія культур, міжкультурна компетенція, комунікант.*

Раскрывается феномен языковой личности как связующего звена между языком и культурой. Рассматривается состояние изучения процессов межкультурной коммуникации как условий исследования культурных стереотипов.

Ключевые слова: *типология процессов коммуникации, языковая личность, взаимодействие культур, межкультурная компетенция, коммуникант.*

The phenomenon of linguistic identity is explained as a link between language and culture. The state of study of the processes of intercultural communication as the condition of the research of cultural stereotypes is considered.

Key words: *typology processes of communication, linguistic identity, intercultural cooperation, intercultural competence, communicant.*

Культура, як інтегративний аналог людської життєдіяльності, нерозривно пов'язана з мовою, тому що в ній виражаються ознаки дійсності, важливі для носіїв культури. Незважаючи на те, що культурна картина світу багатша, ніж мовний контекст, саме через мову вона реалізується, зберігається й передається з покоління в покоління. Мова підкоряє собі, організує сприйняття й усвідомлення світу її носіями, які розуміють і сприймають світ таким, яким він спроектований на екран культури й виражений у мові.

Найважливішою основою загальної культури особистості є культурна комунікація. Ті політичні, соціальні, економічні зміни в суспільстві, що відбулися останніми роками, сприяли бурхливому розвитку міжнаціональних контактів, міжнародних зв'язків, міжкультурних відносин, тобто тих феноменів, що створюють процес міжкультурної комунікації. Зазначений процес передбачає пошуки культурної єдності, введення «чужого» у свій світ, який при цьому повинен зберегти і власну своєрідність.

Із взаємодією культур пов'язані й сучасні прояви фундаментальних проблем, про вирішення яких ідеться в межах систематичного діалогу культур. Головна мета міжкультурного спілкування полягає в досягненні, по можливості, повного взаєморозуміння між учасниками комунікації, необхідного для подолання міжкультурних конфліктів.

Мета статті — знайти необхідні умови для поліпшення ефективності міжкультурної комунікації, вивчити специфічні особливості взаємодіючих культур, такі як культурні стереотипи, а також характеристики носіїв мови й культури — представників культури, що вступають у міжкультурний діалог.

Актуальність зумовлена тим, що стаття орієнтована саме на такий аналіз специфічних особливостей взаємодіючих культур. Становлення культурологічних досліджень міжкультурної комунікації є результатом розвитку культурної антропології, лінгвокультурології, філософії, соціології, психології, філології, етнолінгвістики, історії.

Необхідність міжкультурної комунікації в сучасному суспільстві, її специфіку та функції аналізують різні дослідники. Одним з найпоширеніших видів міжкультурної взаємодії є діалог, проблеми якого вивчали такі філософи, як: І. Кант, Л. Фейєрбах, І. Фіхте.

Ідеї І. Фіхте про інаковість та взаємозумовленість «Я» й «Іншого» сприяли дослідженню комунікації на початку ХХ ст., у яких багато авторів як теоретичну основу міжкультурної комунікації розглядали діалогічну концепцію культури — М. М. Бахтін, В. С. Біблер, М. Бубер. Перші спроби виокремити в гуманітарному знанні специфічні властивості комунікації й дати їм адекватне пояснення були здійснені на початку ХХ ст. у працях І. А. Бодуена де Куртене.

Поняття «мовна особистість» виникає в останні десятиліття в лоні антропологічної лінгвістики, що досліджує комунікативно-діяльнісні форми існування мови. Створюючи основу зіткнення мови й культури, будучи їхньою сполучною ланкою, мовна особистість є основою категоріального апарату міжкультурної комунікації, створеної на основі тріади — мова, культура та мовна особистість. У такому разі культурологія є засобом, через який можна пізнати духовну й матеріальну самотність етносу. Праці, присвячені філософії мови, співвідношенню мови й культури В. фон Гумбольдт, Е. Сепір, Б. Уорф, дозволяють розглянути загальнокультурні, комунікативні й лінгвістичні характеристики мовної особистості.

Мовна особистість у контексті її комунікативних і міжкультурної компетенції стала предметом уваги А. Вежбицької, Ю. Н. Караулова, Е. С. Кубрякової. Питання про те, що являє собою стереотип, як цілісний об'єкт вивчення з позиції культурологічних дисциплін, є донині відкритим. Різноманітність підходів до поняття «стереотип» викликана складністю й багатовимірністю цього феномену. Загальна, семіотична і герменевтична теорії вивчають стереотип як багатосмислове утворення в аспекті розуміння.

Міжкультурна комунікація — діалогічна взаємодія культур, що співіснують у певному просторово-тимчасовому континуумі, — здійснюється між комунікантами, що репрезентують різні культури й вступають у діалог з метою досягнення спільного, значимого для самих себе та для своїх культур адекватного взаєморозуміння. У результаті цього виявляються ознаки й властивості, що мають як загальнокультурне, так і специфічне для кожної культури й окремої особистості значення.

Міжкультурний діалог являє собою процес сприйняття особистістю феноменів іншої культури через стереотипи на рідній та іноземній мові. У процесі міжкультурної комунікації відбувається прямий діалог між носіями різних культур у міжкультурному просторі. Непрямий діалог здійснюється всередині культури й зумовлений тим, що інкультурному змістові належить двоїсте положення і як «чуже», і як «своє», ініціюючи діалог культури самої із собою як з «іншою» [2, с. 116].

Мовна особистість існує в культурі як носій мовної й культурної картин світу, що має цілісну сукупність загальнокультурних, комунікативних характеристик. Представленість мовної особистості в міжкультурній комунікації здійснюється за допомогою стереотипів у міжкультурному комунікативному просторі. Здатність мовної особистості входити в цей простір визначається наявністю культурно зумовленої міжкультурної компетенції, структура якої являє собою сукупність автентичної комунікативної й інокультурної компетенцій, що співіснують у міжкультурній компетенції як паралельно один одному, так і в тісному інтегральному взаємозв'язку.

Стереотип, як знаковий феномен у його комунікативній сутності, є умовно прийнятою і загальнозрозумілою в межах цієї культури сукупністю смислів діалогічної спрямованості, вираженою в мовних знаках. Вона здатна функціонувати за межами часу й місця її виникнення.

Стереотип як комунікативно-соціокультурна одиниця в системі мовної комунікації повною мірою відображає мовну й культурну картини світу мовної особистості, оскільки в ньому реалізується не лише система культури й мови, але й уся соціокультурна та когнітивна система мовної особистості як комунікативного й соціального суб'єкта [2, с. 149].

Прагнення осягти і зрозуміти «інші» культури через їхніх носіїв, виявити й зіставити культурні подібності й розбіжності існувало впродовж усієї людської історії одночасно з бажанням або не зважати на «чужі» культури, або розглядати їх як такі, що не заслуговують на увагу. Таке полярне ставлення до інших культур спостерігається в трансформованому вигляді й нині. Справа в тому, що спілкуючись із представниками інших культур, люди,

завзичай, використовують моделі й тактику поведінки, прийняті та закріплені в їх рідному соціокультурному середовищі. Але при зіткненні з іншою культурою власний набір стереотипів і стандартних правил спілкування в комунікантів найчастіше не спрацьовує, що спричиняє комунікативні невдачі та виникнення соціокультурних і міжкультурних конфліктів.

Водночас в умовах посилення глобалізаційних процесів у світі, результатом яких стає формування відкритих, тісно взаємодіючих і взаємозалежних культур, безумовним є той факт, що за своєю природою будь-яка культура не може й не повинна існувати в замкненому просторі, «тому що навіть заперечення «чужого» припускає його порівняння зі «своїм», стаючи фактом духовного життя, що не проходить безслідно» [1, с. 111].

Як відзначає М. М. Бахтін, «... чужа культура лише в очах іншої культури розкриває і розвиває, формує себе повніше й глибше» [1, с. 391], виявляючи таким чином свої глибини за допомогою чужих смислів. Тут і починається діалог, покликаний перебороти замкненість і односторонність цих смислів та культур. Тому нині зрозумілий загальний інтерес до питань підвищення ефективності міжкультурної комунікації, що викликає безліч суперечок і дискусій у науковій літературі й серед фахівців-практиків.

Найперше завдання дослідників нині полягає у вивченні шляхів досягнення, по можливості, повного взаєморозуміння між представниками різних культур, що вступають у міжкультурний діалог, виховання толерантності до «чужих» культур, пробудження інтересу й поваги до них. Засобами міжкультурної комунікації є мова. Як відзначає Е. Сепір, мови, як і культури, не часто бувають «самодостатніми»: «... необхідність спілкування змушує мовців однієї мови безпосередньо або опосередковано контактувати з мовцями сусідніх і культурно домінуючих мов» [4, с. 173], що припускає необхідність глибокого знання іноземної мови, за допомогою якої можна пізнати іншу культуру.

Однак одного лише адекватного лінгвістичного володіння системою іноземної мови в цьому разі недостатньо. Необхідно також за своїти специфічні умови життя, соціальної структури, національного характеру носіїв мови, тобто тих соціокультурних факторів, які визначають культуру як історично сформовану спільність. Це потребує пильної уваги до мовної особистості-носія, а, за висловом С. Г. Тер-Мінасової, «продукту» мови й культури «зі специфічною структурою мовної та немовної комунікативної поведінки, що визначається культурними особливостями того або іншого суспільства» [3, с. 9], особистості, здатної вступити із представником «іншої» культури в діалог, що становить невід'ємну частину буття особистості. Компетентність характеризується розглядом мовної особистості щодо її комунікативних і міжкультурних компетен-

цій — необхідних умов участі мовної особистості в міжкультурній комунікації.

Феномен міжкультурної комунікації керує життям, розвитком, поведженням людей, пізнанням світу й самих себе, як частини цього світу. І будь-яка спроба осмислити комунікацію між людьми допоможе зрозуміти, що їй заважає і сприяє.

Термін «комунікація» (від лат. *communicatio*) введено до наукового обігу на початку ХХ в. і в психологічній і соціологічній літературі має такі основні інтерпретації:

1) засіб зв'язку будь-яких об'єктів матеріального й духовного світу;

2) процес передачі інформації від людини до людини (обмін ідеями, установками, настроями, почуттями та ін. у людському спілкуванні);

3) передача й обмін інформацією в суспільстві з метою впливу на соціальні процеси в ньому [3, с. 12].

Перше визначення пов'язане з диференціацією й систематизацією комунікативних засобів, друге — із проблемами міжособистісної взаємодії, третє — із проблемами масової комунікації, але в кожному з них комунікація є елементом зв'язку в процесі взаємодії індивідуальної й соціальної інформації.

Найчастіше під комунікативністю розуміється «спрямованість на співрозмовника, оптимальність спілкування стосовно ефективності впливу на іншого» [2, с. 95]. Отже, комунікативний підхід, що забезпечує (або покликаний забезпечити) саме такий вплив, «безпосередньо «спрямувати» на будову й особливості діяльності». Комунікативна діяльність не є абсолютно незалежною, тому не може розглядатися як самостійна, поза зв'язком з іншими видами діяльності. У процесі комунікації як особливого типу людської діяльності взаємодіють три сторони: культурна, лінгвістична й соціальна, оскільки будь-яке висловлювання, зроблене в конкретній ситуації спілкування, має зважати на попередні умови, що впливають на організацію діяльності й базуються на особливостях практичної діяльності індивіда в суспільстві.

Комунікація має соціальне й емоційне забарвлення в результаті того, що в ній виявляють себе властивості суб'єктів, що долучаються до неї. Комунікація впливає на динаміку пізнавальних процесів через мотиваційну сферу особистості. До того ж культурно-суспільні відносини виникають, розвиваються й відтворюються в безпосередній взаємодії індивідів. Саме в цьому аспекті комунікація являє собою засіб опанування людиною культурного життя, через неї суспільство транслює соціальні відносини особистості. Тому комунікативна діяльність має розглядатися в тісному зв'язку з діяльністю соціальною, а комунікація визначатися не лише як діяльність, але і як «форма міжкультур-

ної взаємодії, у процесі якої здійснюється обмін ідеями й інтересами».

Іноді комунікацію розглядають як одну зі сторін спілкування, поряд з інтерактивним й перцептивним, як «складним, багатоплановим процесом встановлення та розвитку контактів між людьми, зумовленим необхідністю спільної діяльності й обміну. Комунікативний процес охоплює, інформацію, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприйняття й розуміння іншої людини» [2, с. 123].

Часто спілкування й комунікація розглядаються або як синоніми, або як звичні, але несинонімічні поняття. Необхідно визначити, що спілкування, будучи способом узгодженої взаємодії індивідів, є характеристикою міжособистісної взаємодії, тоді як за комунікацією закріплене додаткове значення — передача інформації: знань, навичок, форм діяльності в суспільстві, що кодується за допомогою певної символічної системи, передається, а потім декодується і ширше інтерпретується адресатом повідомлення.

Засобами комунікативного процесу є різні знакові системи, насамперед, мовлення. Мовна комунікація — інтерактивний напрям спілкування — організація взаємодії й впливу, перцептивна — являє собою емоційне сприйняття як основу взаєморозуміння, а комунікативна — пов'язана з виявленням специфіки інформаційного процесу між людьми як активними суб'єктами своєї культури, тобто з урахуванням відносин між партнерами, їхніх установок, цілей і намірів. Комунікація — необхідна умова розвитку людської культури, що забезпечує єдність культурних процесів у межах цієї спільності. Отже, «в комунікативній діяльності перетинаються та взаємодіють мова як система елементів різних рівнів і культура, у якій вона існує» [2, с. 46].

Таким чином, можна говорити про два підходи до комунікації: 1) механістичний, де комунікація — односпрямований процес кодування й передачі інформації від джерела та прийому інформації отримувачем повідомлення; 2) діяльнісно-діалогова, у якій комунікація — спільна діяльність учасників комунікації, у процесі якої в результаті цілеспрямованого впливу комунікантів один на одного виявляються їхні особистісні властивості й виробляється загальне ставлення до речей та дії з ними.

Слід зазначити, що індивід як член суспільства неминуче знає соціокультурної диференціації, на яку впливають взаємодіючі тенденції. Одна з них полягає в залежності людини від загальних, релігійних, ідеологічних та інших детермінантів культури. Як вважає Л. Г. Іонін, кількість останніх досить велика й безпосередньо не залежить від соціально-групової належності індивіда, результатом чого є «збільшення кількості найрізноманітніших визначень життєвих форм і стилів, що мають винятково культурне походження».

Визначимо культурну комунікацію як процес інформаційного обміну між суб'єктами культурної діяльності за допомогою прийнятних в означеній культурі знакових систем, прийомів і засобів їхнього використання. Необхідними умовами й структурними компонентами соціокультурної комунікації є наявність спільної мови в суб'єктів комунікації, каналів передачі інформації, а також правил здійснення комунікації, семіотичних, етичних.

О. М. Штемпель розглядає поняття «соціокультурне» як «цілісність соціальної сукупності, поєднаної світом культури, що не існує актуально поза своїм живим носієм — людиною». Завдяки соціокультурній комунікації і наявності загальнолюдських цінностей культура, будучи полем людського спілкування, пов'язує, поєднує окремих людей, соціальні групи, народи й держави як в історичному, вертикальному, так і в географічному просторовому, горизонтальному зрізах.

Типологію процесів міжкультурної комунікації необхідно вбудувати таким чином: 1) за формами комунікації — вербальна, невербальна; 2) за рівнями здійснення комунікації — культурна, формально-юридична, міжособистісна; 3) за характером суб'єктів комунікації — міжособистісна, міжгрупова, міжкультурна.

Становлення досліджень міжкультурної комунікації є результатом тривалого розвитку деяких гуманітарних галузей знання: філософії, культурології, соціології, історії. Однак інтегративний, міждисциплінарний тип міжкультурної комунікації не виключає наявності специфічних, характерних для кожної науки, підходів до її дослідження. Тому у сфері міжкультурної комунікації можна виділити психологічні, культурологічні й лінгвістичні напрями, що досліджують як комунікативні удачі, так і невдачі в ситуаціях міжкультурного спілкування.

Предметом вивчення міжкультурна комунікація стала відносно недавно. Розвиток досліджень цього явища почався на початку 50-х рр. ХХ ст. з концептуальних праць Е. Холу, що намагався з'ясувати вплив культури на комунікацію. У науковій літературі 1970-х рр. міжкультурна комунікація розглядалася як взаємодія культур, тобто «особливий вид безпосередніх відносин і зв'язків, які складаються між, щонайменше, двома культурами, а також тих впливів та взаємних змін стану, смислу й функцій культур, що виникають у процесі цих відносин». Методологічне значення категорії «взаємодія» полягає в тому, що вона, з одного боку, підкреслює активний, інтенсивний взаємозв'язок культур у процесі їхнього розвитку, а з іншого боку — дозволяє в повному обсязі зрозуміти цей двосторонній процес [2, с. 185].

Одним із результатів взаємодії культур є взаємовплив — звертання представників тієї або іншої культури до певних сторін дійсності іншої культури, з урахуванням як негативного, так і пози-

тивного досвіду, наприклад, взаємозбагачення культур. Вивчення міжкультурної комунікації в аспекті діахронії свідчить, що існували різні школи й напрями, які досліджували культурну взаємодію народів у процесі їхнього вступу в контакти. Так, еволюційна школа Е. Тейлор, філософія культури Ф. Ратцель, О. Шпенглер, культурно-історична школа Л. С. Виготського, А. А. Леонтьєва зробили значний внесок у культурно-історичний аналіз.

Припущення про існування різних типів культур зумовило побудову теорії про множинність культур Л. Фробеніус і конкретний культурно-історичний тип особистості. З того часу дослідники теоретичної розробки феномену міжкультурної комунікації з'ясували, що він істотно відрізняється від міжкультурної адаптації, під якою розуміється психологічне пристосування, а не комунікація. Необхідність міжкультурної комунікації в сучасному суспільстві, її специфіку і функції аналізують російські вчені Н. К. Васютіна, Т. В. Ємельяненко, С. Г. Тер-Мінасова, і зарубіжні дослідники Г. Фішер, Г. Хофстед та ін. Щодо зарубіжної традиції, процеси комунікації культур спочатку розглядалися в рамках структурної лінгвістики, де культура була лише компонентом, що доповнює лінгвістичний аналіз. Надалі вчені спрямували свою увагу на порівняння мов із залученням порівняльного аналізу культур, але в багатьох концепціях культура знову виявилася додатком.

Перспективи подальшого дослідження цієї теми зумовлені процесами інтеграції української культури в європейське культурне середовище, що потребує детальнішого вивчення процесів міжкультурної комунікації.

Список літератури

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. — М. : Искусство, 1986. — 444 с.
2. Елизарова Г. В. Культура и обучение иностранным языкам / Г. В. Елизарова. — СПб. : КАРО, 2005. — 352 с.
3. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : учеб. пособ. / С. Г. Тер-Минасова. — М. : Слово/Slovo, 2000. — 260 с.
4. Sapir E. The Psychology of Culture: A Course of Lectures / Reconstructed and edited by J. T. Irvine. 2ed. — Mouton de Gruyter, 2002 (1 ed. 1993).

Надійшла до редколегії 25.11.2009 р.

УДК 130.2:[81:316.7]

О. М. КУЛАКОВА

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КОМУНІКАТИВНОЇ ФУНКЦІЇ МОВИ

Досліджуються культурологічні аспекти комунікативної функції мови, культурологічний механізм реалізації цих функцій та джерела його викривлень в інформаційному суспільстві.